

Discipliniranje v družbi tveganj: panoptikon, sinoptikon in subjekt

Nina Peršak*

Od razsvetljenstva dalje je posameznik, individuuum stopil v ospredje kot subjekt pravic in dolžnosti sam po sebi, subjekt vreden spoštovanja ločeno od njegovega članstva v kolektivu, skupnosti, družbi ali državi. Na tej konceptiji posameznika temelji tudi konceptija družbe, ki se imenuje liberalna; in večina sodobnih, zahodnih družb še vedno vztraja pri tej samoopredelitvi. Kljub temu realnost vse-nadzora – panopticisma od zunaj in sinopticisma od znotraj – postavlja te samoopredelitve na laž. Današnji posameznik je pod imperativom kapitalizma ter domnevno stalno grožnjo terorizma, organizirane kriminalitete in drugih (tudi umetno generiranih) ne-varnosti (tveganj) neprestano omejevan ter nadzorovan in beležen, njegovo območje svobode ali avtonomije pa je skrčeno do nespoznavnosti. Ob »ponotranjanju nadzorujočega pogleda« (Foucault) pogosto niti sam takoj ne sprevidi, do kam sežejo lovke discipliniranja. Ob spretni retorični mašineriji reda in zakonitosti, ki izpostavlja pomembne vrednote (npr. varnost), v čigar imenu naj bi intervenirali – čeprav jih v praksi pogosto prav s svojimi akcijami sabotira (ter seveda posameznikovo svobodo) –, se posameznik redko sploh vpraša ali uspe vprašati, čemu se s svojo udeležbo ali ne-uporom (prilagajanjem, ne-dvomom) proti tovrstnim praksam in politikam odreka. Med drugim je za take stvari tudi (pre)zaposlen.

Ključne besede: panoptikon, sinoptikon, subjekt, svoboda, nadzorovanje, mediji, red in zakonitost, Foucault, delo, discipliniranje, družbeno nadzorstvo, strukturno nasilje

UDK: 316.736/738

I. Uvod

»Človek se rodi svoboden, vsepovsod naokoli pa hodi v okovih.« Eden od tistih stavkov, ki se jih za splošno razgledanost naučimo nekeje v srednji šoli, ne da bi se res posvečali njegovi vsebini ali razumeli, kaj njegov pomen zaobsega. Čeprav je Rousseau z »okovi« mislil predvsem na tiste, v katere se je posameznik sam fiktivno zakontrahiral (prek »družbene pogodbe«), pa je težko trditi, da je današnji človek svobodno izbral vse okove, ki ga ovirajo v njegovi svobodi. (Pozno)moderna nadzorovalni sistemi, sinergično negativni učinki raznih vojn (proti terorizmu, drogi, alkoholu, kriminalu ipd.), aktuarijski pristop k določanju zakonitosti državnega poseganja v posameznikovo avtonomijo ipd., mu kratijo svobodo, ga vlečejo k tlom, zavirajo in davijo. Če ni v svobodno izbranih (konsenzualnih, Rousseaujevskih) okovih, je v okovih prisilno. Vkolikor se navkljub tem okovom še vedno uspe prosto gibati, pa je v tem gibanju neprestano nadzorovan (tudi zato, da bi ob morebitnih transgresijah lahko dobil (nove) okove), slednje pa so nekakšni »okovi« sami po sebi, če posameznikovo zavedanje, da je nadzorovan, spreminja njegovo svobodno vedenje.

Prav tako se z vstopom v večino sodobnih, kapitalistično gnanih služb (to pa ne zajema le zasebnega sektorja, ampak

skoraj vse institucije, saj tudi le-te s pritiski po stalni in naraščajoči »učinkovitosti«, produktivnosti medse sprejemajo temeljna kapitalistična načela), naša »svobodnost« izkaže kot breme: predvsem breme za delodajalca in za naš karierni razvoj v taki organizaciji in družbi. Dandanes je moderna »fleksibilnost«, kar pomeni predvsem sposobnost podrejanja in sprejemanja novih zadolžitvev ne glede na to, kaj so, kakšne so, ali spadajo v opis delovnega mesta ali ne, ali so smiselne ali ne, ali so moralno neoporečne ali ne. Fleksibilnost, kot se večinoma tolmači, pomeni narediti nalogo hitro, hitreje, in se tako prilagajati ekponencialno rastočemu tržnemu sistemu, pomeni sposobnost ukrivljanja hrbtenice, pomeni nikoli ne reči »ne«, le »do kdaj«. (*You say »Jump!«, I say »How high?«*) Izbrani politično-ekonomski sistem je tako, strukturno gledano, najboljši nadzorovalec zaposlenega. V strahu pred izgubo službe – kar pomeni izpad dohodka, izgubo samospoštovanja, vrednosti v očeh družbe, soočanje s problemom preživetja družine ipd. – je današnji delavec pripravljen sprejeti (skoraj) vse; nižje ko je na hierarhični lestvici poklicev ali delovnih mest, več je pripravljen (ker mora) sprejeti.¹ Da pa je delo tudi dobro opravljeno in zlasti, da se delovni čas ne porablja vnevar, tj. za opravljanje

* Nina Peršak, doktorica pravnih znanosti, znanstvena sodelavka Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

¹ Znani oz. bolj zloglasni so primeri delavk v tekstilni industriji na SV države, ki po več mesecev niso dobile plače, pa so kljub temu nadaljevale z delom, saj se jim je zdelo, da je še huje, če bi izgubile službo, postale nezaposlene (kar se je v večini primerov kasneje kljub vsemu zgodilo).

nalog in dejavnosti, ki ne koristijo podjetju² in ki niso v zvezi s samim delom, ki ne prinašajo lastnikom dobička in so zato nezaželene, pa poznamo tudi vrsto prefinjenih nadzorovalnih in disciplinirajočih mehanizmov, ki delavca zlepa ali zgrda usmerijo zopet na »pravo pot«.

Kje se torej začne naša »svoboda«³? Kje je točka *non plus ultra* nadzorovanja? Smo svobodni vsaj, ko je konec »šihta«, konec delovnega dneva (če ga je konec, ko gremo iz službe)?⁴ Ko stopimo na ulico? Ko pridemo domov? Ko se zlekemo v domač naslonjač pred domače ognjišče (vse bolj v obliki televizorja), se sprostimo in se počutimo domače, domače?

II. Nadzorovanje/discipliniranje kot del strukturnega nasilja vsakdana

Foucault je ob preučevanju štirih institucij – šole, vojske (kasarn), tovarn in zapora – zapisal, da je med njimi vrsta podobnosti, kar se tiče nadzorovanja. Organizacija zapora naj bi bila strukturno enaka šoli, vojski, tovarni, saj gre pri vseh v bistvu za to, da se posamezniku odredi natančno določeno mesto v strukturi ter da se zameji določen prostor; pa ne le prostor, ampak tudi čas in njegove dejavnosti – to pa so vse metode discipline oz. discipliniranja. Prostor zapirajo (zaradi lažjega nadzora), posamezniku pa dodelijo specifično mesto (»kvadri-

² »Ne sprašuj, kaj lahko podjetje naredi zate, ampak kaj lahko ti narediš za podjetje!« Parafrazirana J.F. Kennedyjeva hiazemska izjava se tudi dandanes uporablja kot del vsakodnevnih delovnih »etik«; s to razliko, bi lahko dodali, da je v originalni izjavi implicirana lojalnost na ravni posameznika – dežela (*country*), medtem ko naj bi danes zvestobo prisegali delovni organizaciji. Gl. več v Maier, še posebej str. 34, 35.

³ Kdo bi lahko na tem mestu ugovarjal, češ da smo svobodni (tj. ne izgubimo svobode), tudi ko smo pod nadzorom, in na nek način bi imel prav. Svoboda posameznika je na nek način njegovo »stanje duha«, in če se ne da, si je ne bo pustil vzeti, ne glede na to, ali je nadzorovan ali ne. Po drugi strani pa prav tako ne moremo zanikati vpliva oz. učinka (nadzorujočega) »pogleda« na objekt, ki je »gledan«. Na fotografijah ljudje pogosto nosimo maske; če nas snemajo, se začnemo obnašati drugače – poprej naravne kretnje rok, naprimer, postanejo umetne, nadzorovane. Nadzorujemo svoje telo, mimiko obraza, spremeni se tudi glas, pogled, sproščenost, drža. To lahko traja le kratek čas, dokler se spet ne »najdemo« ali se spet »sestavimo« nazaj (*re-compose ourselves*); lahko pa traja vseskozi proces opazovanja. Le redkokateri izmed nas temu uide in je torej pod »pogledom« fotoaparata, kamere, množice ljudi, enak, kot je drugače ali zasebno. Ali je ta samonadzor ali samocenzura (obnašanja, besed, gibanja telesa ipd.) že v domeni »svobode« posameznika ali ne? Ker je pogojevana »od zunaj«, bi lahko morda upravičeno zatrjevali, da ne. Morda bi lahko šlo za ekspresivno (tj. navzven kažečo se) obliko »ponotranjenega nadzorujočega pogleda« (Foucault), pri čemer pa je ta ekspresivnost izražena v zadržanosti, tj. antiexpresivnosti.

⁴ Ne le, da jih vse več dela vsakodneвно do 19. ali 20. ure ter se vračajo v službo ob sobotah in celo nedeljah »samo nekaj dokončati«, vse več jih delo nosi s seboj tudi domov, na dopust. Prosti čas vse pogosteje postaja čas dokončevanja službenih zadev.

ljiranje«). Podoben način kot nad telesom izgubi posameznik tudi nadzor nad svojim časom in napredkom v času (»organizacija genez« – Foucault). Dejavnost se nadzoruje tako, da se nadzoruje in predpisuje gibanje posameznikovega telesa (delo telesa je »instrumentalno kodirano«). Discipline tako ne zahtevajo od posameznika le rezultatov, temveč tudi, da morajo biti proizvedeni na točno predpisan način.

Vendar pa ne gre le za to, da bi bil zapor podoben šolam, kasarnam, tovarnam, temveč predvsem za to, kar je opazil tudi Foucault,⁵ da so danes šole, tovarne, delovna mesta strukturno enaki zaporu. Panopticism⁶ ali omniprezentna in omniscientna vsevidljivost je »normalizirana«. Poprej je bila zgolj v okoljih, kjer so prebivali ali delovali družbi »nevarni« ljudje; zdaj pa se širi vidljivost, vidnost oz. transparentnost na celotno družbo – širi se tudi na okolja in prostore, kjer naj bi živeli in delali tudi vsi ostali, torej »nenevarni«, družbi koristni, »normalni«, poslušni državljeni.

Vidni smo povsod; na javnih krajih, na ulici. CCTV (akronim za »Closed Circuit Television«) so kamere, ki pokrivajo določen prostor, znotraj katerega beležijo dogajanje. Gre torej za snemanje v zaprtem krogu. Posnetki teh kamer se lahko uporabijo na sodišču kot dokaz, da je npr. določena oseba zagrešila kaznivo dejanje, ali kot alibi, če je na posnetku oseba, ki je osumljena storitve kakšnega kaznivega dejanja ob tem času, nekje drugod ipd. Ena najdaljših, najbolj prometnih, najbolj turističnih in najbolj centralnih ulic v Londonu (Oxford Street) je v celoti pokrita s številnimi CCTV kamerami. Tudi kampus Univerze v Cambridgu (kjer je število kaznivih dejanj skoraj zanemarljivo) je po novem prepreden z njimi. Na vsakem vogalu kolidžev naletimo na umetno oko, pod njim pa visi tabla, da je tu aktivirana kamera (*»CCTV in operation in this area«*). Podobno je v centru mesta – po določeni uri se vrata lokalov zapro, pogosto čeznje potegnejo železne zaveso in se aktivira videonadzor. Umetna očesa pa imamo tudi v Sloveniji. Imamo več kamer v živo (webcam): iz RTV hiše (pogled na vhod v RTV in na grad), s Šmarne gore, Magistrata, na Prešernovem trgu – mnogo te dejavnosti pa lahko spremljamo kar na enem od televizijskih kanalov ali prek interneta. Kamere so nameščene tudi po BTC-ju, pred lokali (npr. zlatarnami), v trgovinah, šolah, snemajo se že tudi ulice (npr. Dalmatinova).

A nadzor seveda ni le videonadzor. Nadzorovanje prihaja v različnih embalažah. Če je človek uporabnik mobilnega telefona (kar smo dandanes že skoraj vsi), ga operater lahko izsledí,

⁵ Foucault je v bistvu rekel oboje: »Mar je čudno, da je zapor podoben tovarnam, šolam, kasarnam, bolnišnicam, te pa so vse podobne zaporu?« (str. 248, zadnji stavek poglavja o Disciplini). Zadnji del govori torej o »karceralnosti« družbe – družba podobna zaporu.

⁶ V novem prevodu Foucaultovega dela Nadzorovanje in kaznovanje (2005) se uporablja beseda »panoptizem« in »panoptik«. Angleški prevod uporablja besedi »panopticism« in »Panopticon«.

kjerkoli že je ter tako sledi njegovemu gibanju. Tudi DARS-u je omogočeno sledenje voznikov, npr. prek sistema ABC (avtomatskega brezgotovinskega cestniničenja) oz. evidentiranja prehodov cestninskih postaj. Na delovnem mestu se poleg (že običajnih) identifikacijsko-nadzorovalnih mehanizmov (npr. identifikacijske kartice, ki služijo kot ključ in hkrati zaznamujejo tvoj prihod, odhod in tip odhoda (kosilo, pavza, konec delovnega dne); individualne šifre ali gesla za vključitev/izključitev alarma, ki enako beležijo, kdo je bil ob določeni uri in stavbi, vrste ključev⁷ ipd.) vse pogosteje nadzoruje tudi internetni promet. Poleg pregledovanja elektronske pošte, se lahko npr. blokira dostop »ven« oz. omogoči dostop samo do notranje mreže (intraneta). Blokirajo se lahko tudi določene spletne strani, npr. strani s sporno ali pa zgolj z zabavno vsebino. Razlogi za omenjene blokade so namreč včasih bolj včasih manj razumljivi. Medtem ko bi npr. mnogi še razumeli, da se zablokira dostop do recimo pornografskih strani,⁸ pa je bistveno manj razumljivo, zakaj se blokira odpiranje npr. arhiva radijskih in televizijskih oddaj RTV Slovenija.⁹ Da se ne bi na delovnem mestu zabavali, zapravljali čas in svojo delovno energijo za dejavnosti, ki niso neposredno zvezane z delom? Omenjeni posegi, zlasti če ostajajo nepojasnjeni, zagotovo vzpostavljajo pri zaposlenem občutek nelagodnosti, gledanosti in nadzorovanosti. Dostopi se omejujejo, vse pa se zbira in beleži. Ne le *littera scripta*, ampak tudi pogovori, nakupi,¹⁰ naši socialni stiki, hobiji, sprehajalne ure, smisel za oblačenje, *manet*.

To je le nekaj sodobnih primerov pojava, ki ga je že pred desetletji opazil Foucault in ga z dlakocepsko natančnostjo – kot zgodovinarju pritiče – opisal v svojem delu o nadzоровanju

⁷ Čeprav so (staromodni) ključji kot taki morda še najmanj uporabni za individualno identifikacijo, je ta mogoča, kadar je potrebna kombinacija (tj. več) ključev, da človek pride do nekega prostora. Osnovni ključji se npr. lahko dodelijo vsem, medtem ko so kombinacije oz. nadaljni ključji (ki omogočajo globlji prodor v notranjost stavbe ali določene prostore) maloštevilnejši, posebni (glede izdelave) in dodeljeni le nekaterim. Poleg tega, da prav ta značilnost omogoča vsaj identifikacijo (manjše) skupine posameznikov (če npr. pride do »dogodka« znotraj takšnega prostora), večji skupini izločenih sporoča tudi, da v teh prostorih nimajo kaj iskati (zatorej: brez ključev), da naj se npr. zadržujejo le na svojem delovnem mestu, takšne omejitve gibanja pa pogosto posredujejo tudi sporočilo o hierarhiji v določeni organizaciji in posameznikovem statusu, oz., Foucault-jevsko rečeno, njegovi stopnji v dokumentaciji.

⁸ Tudi omenjeno poseganje sicer ni nesporno, saj gre za moralistično intervencijo. Poleg tega lahko obstajajo čisto službeno legitimni razlogi, zaradi katerih je dostop do omenjenih strani potreben (recimo v okviru raziskovalne organizacije, ki opravlja raziskavo o kibernetični kriminaliteti (npr. otroški pornografiji na internetu)).

⁹ Resničen primer.

¹⁰ Ob vse večji uporabi kreditnih kartic in internetnega nakupovanja, so nadzorovane tudi naše finančne transakcije in posledično naše preference glede določenih dobrin, turističnih destinacij oz. počitniških oddihov, hobijev ipd. Gl. Hudson, str. 158.

in kaznovanju.¹¹ Vendar se zdi, da ga je realnost prehitela, preliščila, presešla. Ne gre za to, da bi opisane tehnike discipliniranja in kaznovanja dandanašnji ne bile več relevantne; zagotovo so. Vendar se nam ob podrobnejšem pogledu zazdi, da gre – vsaj teoretsko oz. filozofsko – za nekaj več ali nekaj drugačnega. V današnji »družbi tveganj« se zdi, da pravzaprav ne gre (več) za to, da bi se kontrola (zunaj zaporov) razširila tudi na nedevidentne, nenevarne sloje populacije, temveč huje – da ni več »nenevarnih« ljudi v populaciji; ni več ljudi, katerih nadzor ne bi bil potreben. Današnja mentaliteta, ki se kot rak razrašča po telesu sodobne, kapitalistične, globalizacijske, potrošniške, poznomoderne, razdrobljene, medijsko-spektakelske, postfordistične, neoliberalne družbe tveganj, tako predpostavlja, da smo vsi sumljivi, vsi potencialni kriminalci, potencialno družbeno subverzivni. Ker pa je boljše preprečiti kot zdraviti, je priporočljivo, da začnemo ne-še-neposredno-neverne («abstraktno neverne« v materialno kazensko-pravnem jeziku) ljudi in situacije nadzorovati, da preprečimo oz. v kali zatremo morebitno regresijo, prevrat, upor, revolucijo, ekonomsko stagnacijo, izgubo dobička ipd.¹²

¹¹ *Nadzorovanje in kaznovanje: rojstvo zapora oz. Surveiller et Punir: Naissance de la prison* v izvorniku ter *Discipline and Punish: Birth of Prison* v angleškem prevodu. (Mimogrede, osebno se mi je en del angleškega prevoda, natančneje prevod francoskega 'surveiller' v angleško 'discipline', vedno zdel nekoliko neustrezen. Točneje bi bilo slediti francoskemu originalu in prevesti naslov npr. v *Surveillance and Punishment* (četudi bi zato morali glagol (ki je v originalu) spreminiti v glagolnik (kot se je med drugim tudi v slovenskem prevodu), zaradi pomanjkanja ustrezne glagolne oblike angleške besede surveillance. Obstaja sicer glagol »to survey«, ki *inter alia* pomeni nadzirati, vendar je morda malce preširok (ker lahko pomeni tudi pregledati, oceniti z očesom, premeriti ipd.) in zato ne vsebuje tistega neposrednega represivno-nadzorovalnega zvena, ki pa je takoj prisoten v besedi »surveillance«). 'Discipliniranje' namreč ni popolnoma isto kot 'nadzоровanje', in to natančneje pojasnjuje sam Foucault v svojem delu, temveč je, poenostavljeno rečeno, nadpomenka nadzоровanju. Nadzоровanje je ena izmed oblik oz. načinov discipliniranja, ki pa poleg le-te vključuje tudi: sestavljanje urnikov, delanje raznih popisov, delovnih nalog, časovno in krajevno odrejanje mesta posamezniku. Podobnega mnenja (čeprav se ne loteva vprašanja prevodov) je Mathiesen, ki označi Foucault-ovo besedo 'discipline' kot sinonim za njegovo uporabo besede 'control', slednjo pa za pojem, ki je širši od 'surveillance' (nadzоровanje), saj implicira regulacijo ravnanja ali obnašanja, ki lahko sledi npr. tudi iz nadzоровanja. Mathiesen, str. 228.

¹² Nekaj podobnega opazi Foucault, ko govori o načinih individualizacije («individualizacija» je efekt discipliniranja, tj. podrejanja na način, da posameznika osamimo, da individualno analiziramo, klasificiramo, dokumentiramo) pri »normalnih«. Pravi, da je v disciplinskem sistemu otrok bolj individualiziran kakor odrasel, zlo močnejše kot zdrav človek ipd., da so torej vsi individualizirajoči mehanizmi v naši civilizaciji usmerjeni proti prvim. A (*sic*) »ko pa hočemo individualizirati zdravega, normalnega in legalističnega odraslega, je to vselej tako, da ga sprašujemo po tistem, kar je v njem še otroškega, po tem, kakšna skrita norost tiči v njem, kakšen temeljni zločin je hotel storiti.« (str. 213, 214).

Discipliniramo namreč tudi v imenu »učinkovitosti«, »produktivnosti«, ne le »preprečevanja kriminalitete«, vendar pa v post-industrijski oz. kapitalistični družbi to dvoje pomeni skoraj eno in isto. Boj proti heteronomnemu delu,¹³ proti neprestano novim in rastočim zahtevam tržnega sistema je namreč devianten, je subverziven; in kar je subverzivno, je dandanes, v družbi groženj, tveganj in varnostnih vprašanj ter represivne prevencije že »kriminalno«. Ta družba zato omogoča, dovoljuje družbeno reakcijo v smeri obravnavanja posameznika kot sovražnika, ki je prekršil družbeno pogodbo, že na podlagi teh minoritarnih odstopanj, odklikov od normalnosti, normalnega oz. normalizacijskih pravil.¹⁴

III. Sinoptikon

Družba se danes zdi strukturirana kot zapor, panopticismu pa smo podvrženi vsi – v zaporu, šoli, na delovnem mestu, kot tudi na javnih površinah in v kvazijavnih prostorih (npr. nakupovalnih centrih). Videonadzor kot ena izmed metod panopticisma je že skoraj nekaj samoumevnega. Panoptikon, kot pravi Foucault, se je dejansko zmožen »integrirati v katerokoli funkcijo«.

¹³ Z izrazom 'heteronomno' označujemo tisto, kar nam je vsiljeno, torej ni avtonomno. Z izrazom 'heteronomno delo', ki ga je v slovenski kriminološki prostor prvi vpeljal dr. Kanduč, pa tako označujemo delo, ki ga čutimo kot nam tuje, tj. vsiljeno; ki ga torej opravljamo samo zato, ker ga moramo, saj bi v nasprotnem primeru ostali brez službe (in tako brez osebnega dohodka, kar bi lahko ogrozilo naše preživljanje). Gl. več Kanduč (1993), str. 199. Morda bi lahko rekli tudi, da gre za delo, kjer je potencial samorealizacije ali samoaktualizacije (Maslow) 0 (nič). (Po Maslowovi 5-stopenjski motivacijski teoriji so človekove potrebe hierarhično razporejene takole: 1. biološke oz. fiziološke potrebe (hrana, voda), 2. varnost (bivališče), 3. (potreba po) pripadnosti in ljubezni, 4. potreba po ugledu in samospoštovanju, 5. samoaktualizacija (samorealizacija, samouresničevanje).)

¹⁴ Po drugi strani pa prihaja do »normalizacij« odklonskega, kriminalnega. Kot opazi Kanduč, imamo v bistvu opravka z dvema navidez nasprotujočima si pojavoma: po eni strani se kriminalizirajo že najmanjši odkliki od normale oz. od družbeno, ekonomsko zaželenega ravnanja, po drugi strani pa se normalizirajo različna kriminalna ravnanja, zlasti bogatih, mogočnih, tistih, ki imajo (*the Haves*) – ki so običajno tudi v poziciji, da narekujejo oz. vsilijo svoje nazore o tem, kaj je družbeno sprejemljivo. Zato ni presenetljivo, da je danes čedalje težje potegniti že tako ali tako težko zarisljivo ločnico med zakonitim in nezakonitim ravnanjem, »med organiziranim kriminalom in organiziranim kapitalom« (Kanduč (2005), str. 57), med »zgodbami o uspehu« in »zgodbami o ekonomskem kriminalu oz. velikih ribah, ki so se uspele izmuzniti roki pravice. Ta dvojnost, diametralna nasprotnost pojavov kriminalizacije in normalizacije, približevanja in odbojnosti, razdruževanja in povezovanja pa ni presenetljiva za globalizacijsko družbo, ki jo Jock Young slikovito označi kot »bulimično«, v kateri ekonomska globalizacija po eni strani pogloblja vrzeli med bogatimi in revnimi (tako posamezniki kot državami, regijami ipd.), kulturna globalizacija (ki sicer ni popolnoma ločena od ekonomske) pa po drugi strani zmanjšuje razlike med kulturami oz. kulture zbližuje. (Kanduč (2005), str. 64, povzemajoč Hardta in Negrija)

Kljub ekspanziji na javno oz. zunanje življenje onstran zgolj določenih institucij pa se tudi za panopti(c)zem, kjer jih »malo vidi veliko« (*»the few see the many«*), zdi, da ima svojo mejo, svojo točko *non plus ultra*. Vsaj na prvi pogled se namreč zdi, da ima svojo moč ali svojo jurisdikcijo zgolj zunaj štirih sten domačega ognjišča in da smo torej vsaj »notri«, doma, varni. Pa ni ravno tako. Vkolikor se življenje »doma« pretežno skoncentrira okoli televizorja, so vrata nadzorovanja odprta prek t.i. sinoptikona (Mathiesen), kjer jih – ravno obratno kot v panoptikonu – veliko vidi malo (*»the many see the few«*). Mathiesen meni, da je prav sinoptikon tisti, ki v demokratično kapitalistični družbi ustvarja ljudi, ki se nadzorujejo sami prek samokontrole,¹⁵ oz. v Foucaultovi govorici, prek ponotranjanja nadzorujočega pogleda.

Sinoptik(on) (*Synopticon* – zloženska iz grške besedice *syn*, ki pomeni »skupaj« ali »hkrati«, in besede *opticon*, ki ima opraviti z vizualnim) in, posledično, sinopticism označuje situacijo, kjer se »velikoštevilčna skupina osredotoči na nekaj skupnega, kar je zgoščeno«.¹⁶ V sinoptičnem prostoru postanejo določene (maloštevilne) osebe, kot so npr. poročevalci, voditelji in komentatorjina televiziji, ki so neprestano na očeh javnosti oz. stalno vidni, osebe posebnega pomena. Aktivno filtrirajo in oblikujejo informacije, »proizvajajo« novice,¹⁷ določene »teme« uvrščajo na dnevni red, medtem ko druge zanemarijo. Medijske osebnosti postanejo javne osebe, ki uživajo posebno zaupanje. Tudi če je njihova vsakodnevna vloga omejena na branje novic s teleprompterja ali »bobna«, sčasoma postanejo »TV osebnosti«, ki same zase funkcionirajo kot vodilni oblikovalci mnenj in neodvisni posredniki med medijskimi novicami in občinstvom.¹⁸ Ko se izgradijo za »nosilce mnenj«, zadobijo težo tudi njihova druga, zasebna mnenja, mnenja o marginalnih temah, o katerih morebiti ničesar zares ne vedo. Njihova TV persona jim da zadostno težo, da jo lahko odnesejo tudi s pavšalnimi opazkami in napačnimi izjavami, ki se ne skladajo z dejanskimi podatki ali raziskavami. Forma prevlada nad vsebino; forma *naredi* vsebino. Njihova »imnenja« dobijo oznako »dejstev«, njihovi podatki (dejstva) pa so lahko tudi napačni, a se zaradi njih samih percipirajo kot resnični. Televizija jim namreč da določeno »avtoriteto«.¹⁹

Sinopticism, z množičnimi mediji na splošno in televizijo posebej, usmerja in disciplinira našo zavest.²⁰ »Industrija za-

¹⁵ Mathiesen, str. 215.

¹⁶ »It may be used to represent the situation where a large number focuses on something in common which is condensed.« Mathiesen, str. 217.

¹⁷ Gl. npr. Cohen, S., Young, J. (ur.) (1973). *The Manufacture of News. Social Problems, Deviance and the Mass Media*, Constable, London; Tuchman, G. (1978). *Making News. A Study in the Construction of Reality*, The Free Press, New York.

¹⁸ Mathiesen, str. 227.

¹⁹ Bourdieu (2001), str. 51. (tudi pri Bourdieuju je tovrstna »avtoriteta« pomenljivo zapisana v narekovajih)

²⁰ Mathiesen, str. 230.

vesti« (Enzenberger), ki je v rokah današnjih množičnih medijev, vzgaja v ljudeh zavest, ki je koristna za današnje industrialistične razmere, na enak način kot so pred 50 leti zgodnji industrialisti in strokovnjaki za učinkovitost preoblikovali telo v podaljšek stroja.²¹ S tem vzpodbudijo samonadzor posameznikov in jih prilagodijo potrebam modernih časov.²² Ne gre za posamične programe ali tipe programov, temveč za celotni vzorec, formo oddajanja, ki deluje na ta način. Celokupni sistem sporočil proizvaja splošno razumevanje sveta oz. »svetovno paradigmo« (Mathiesen), ki poudarja individualno, osebno, deviantno, šokantno itd., vse, kar je zabavno oz. zabavljajško v najširšem smislu.²³ Sinoptik, tako kot panoptik, vsak s svoje strani podrejata in tišata, izkoreninjata tisto vrsto diskusije, ki jo je Bourdieu poimenoval »heterodoksna debata«, tj. debata o samih temeljih, ključnih vprašanjih, ki se tičejo samih temeljev našega življenja in bivanja. Tako ostajamo ujeti v »ortodoksno debato«, kjer so odgovori na ta temeljna vprašanja vzeti za samoumevne. O njih se ne sprašuje, vanje se ne dvomi, debata pa poteka zgolj na površini; dileme so zgolj kozmetične. Sinoptikon nas utiša, ker se nimamo več pogovarjati o ničemer, kar bi lahko sprožilo valove pod površino ortodoksne debate.²⁴

IV. Prepleti

Kljub prvenstveno sinoptikonu posvečenemu mestu znotraj domačih logov, pa lahko opazimo, da tudi panoptikon prodira v družino, čeprav posredno. V družinah, kjer so t.i. šoloobvezni otroci, panopticism z lahkoto »prestopi prag« oz. vdre v dom – prek otroka. Foucault pravi (sicer konkretno o krščanski šoli, velja pa tudi na splošno): »Tako ni treba, da krščanska šola zgolj vzgaja krotke otroke; omogočiti mora tudi nadziranje njihovih staršev, poizvedeti o njihovem načinu življenja, o njihovem premoženju, o njihovi pobožnosti, o njihovih šegah. Šola teži k temu, da bi ustanovila drobne družbene observatorije, da bi prodrla vse do odraslih in jih redno kontrolirala [...].«²⁵ Temu krasno služijo npr. domače naloge, spisi na temo, kaj počneš v prostem času, kaj počnejo starši²⁶ in podobno. Tudi »govorilne ure« so koristna iznajdba tozadevno; prav tako kakor omogočajo staršu uvid v lik in delo svojega nadobudneža,

²¹ Tuchman, str. 84, citirano po Mathiesnu, str. 230.

²² Mathiesen, str. 230. Horkheimer in Adorno sta že pred desetletji opozorila na ta proces v okviru analize kulturne industrije (»culture industry«). Gl. Horkheimer, M., Adorno, T. (1947/1969). »Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug«. V: *Dialektik der Aufklärung*, Fischer Verlag, Frankfurt.

²³ Mathiesen, str. 230.

²⁴ cf. Mathiesen, str. 231.

²⁵ Foucault, str. 231, 232. V angleškem prevodu je namesto šeg (»o njihovih šegah«), uporabljen izraz »their morals«, kar pomeni (njihova) morala, npravnost, etika.

²⁶ V osnovni šoli smo nekoč (morda še danes) poznali t.i. beležnico, kamor smo poleg lastnih osebnih podatkov morali tudi vpisati, kaj sta oče in mama po poklicu in kje sta zaposlena.

omogočajo učitelju uvid v spodobnost, sposobnost in vrednotni sistem staršev (analiza starša), hkrati pa *implicito* določanje njegovih dejavnosti doma (pomaganje pri učenju).

Še zanimivejša nevrvalgična točka, presenetljiva morda na prvi pogled, pa je sama metoda sinoptikona (sinoptika), ki pripelje do drugega stičišča. TV kot orodje sinoptikona s svojimi selektivnimi mehanizmi posredovanja informacij in senzacionalističnimi, vizuelno privlačnimi načini v bistvu predstavlja (antični) »spektakel«. »Spektakelska družba«, ki se jo včasih zasledi kot opis današnje poznomoderne družbe, je prav družba, v kateri vladajo mediji, ki posredujejo in ustvarjajo »spektakel«. Ali se s tem nismo vrnili na začetke discipliniranja in kaznovanja? Foucault opisuje, kako je »spektakel« javnih obešanj, usmritev, nadomestil tihi stroj nadzorovalnih mehanizmov; no, ti tihi mehanizmi so spektakel vzeli nazaj in ga posvojili, naredili za svojega. Reinkarnirani »spektakel« je zadobil novo vrednost, novo uporabnost. Preusmerja pozornost od resnih problemov (npr. lakote v Afriki, usmritev na Kitajskem, izvajanja smrtnih kazni nad neprištevnimi v ZDA ipd.) na lahkotnejše teme (npr. koga bo izbrala »sanjska ženska« v oddaji Sanjska ženska) in tako prek zabave (»iger«) ohranja ljudi družbeno nekritične, ubogljive, »krotka telesa« (Foucault), fleksibilne. Če se jih uspe dovolj zamotiti, pozabijo na vsakodnevne krivice, nepravilnosti, nesvobode ali socialne neenakosti. Zagotovo nimajo časa razmišljati o njih in alternativnih ureditvah sveta. Ob dovolj spektakularnih *circenses* pozabijo celo na *panem*.

Za zgodovino (ali napredek) nadzorovalno/kaznovanih praks bi lahko torej rekli, da ne teče linearno, ampak ciklično.²⁷ »Čez 7(0) let vse prav pride.« Evolucija nadzora tako ne poteka v etapah: 1. spektakel, 2. panoptikon, 3. sinoptikon, temveč se »na koncu« (dosedanji) mehanizmi zgotijo, združijo, sintetizirajo, integrirajo, interakcionirajo²⁸ in ustvarjajo sinergije. Pravi »postmoderni« fenomen v vsem svojem sijaju.

²⁷ Medtem ko naj bi ideja linearnega napredka trdila, da gre s časom le na bolje, navzgor, da se torej konstantno vzpenjamo, ideja o cikličnem napredku, ki ni bila tuja klasični misli, pozna tudi padce iz že doseženega »zlatega obdobja« nazaj na nižjo civilizacijsko stopnjo. Gl. Müller (ur.), str. 402.

²⁸ Panopticism in sinopticism, kot meni Mathiesen, sta se pogosto razvijala v intimni interakciji, zlitju enega z drugim. Iste institucije so bile tako panoptične kot sinoptične. Rimsko-katoliška cerkev, naprimer, je z institucijo spovedi, kjer se veliko število vernikov zaupa maloštevilnim predstavnikom Cerkve, delovala panoptično, hkrati pa je delovala (oz. deluje) sinoptično s svojimi mogočnimi, velikanskimi katedralami (ki sprejme veliko število vernikov in jim omogoči poslušanje pridigarja), ki so bile namerno zgrajene na lokacijah za sinoptično občudovanje (pomislite npr. na papeža in njegove letne nagovore vernikov s svojega balkona na trgu Sv. Petra. Urbi et orbi, zares.). Gl. več v Mathiesen, str. 223.

V. Ideologije ter posledice panoptizma in »menedžmentalitete«²⁹

Kakšno je torej stanje, kakšna je ideologija in kakšne so posledice, ki se kažejo v tem konstantnem vse-nadzoru, aktualnem razvrščanju ljudi v različno rizične kategorije in upravljanju s temi tveganji? Ideologija panoptizma (ob vključenosti sinoptikona), ki rezultira v disciplinski družbi oz. družbi discipliniranja, izhaja, dovolj logično, iz želje tistih, ki odločajo (oz. ki imajo *the Haves*) oz. ki se bojijo izgubiti to, kar imajo) po stalnem vseobsegajočem nadzoru panoptičnega stila. Slednji je najbolj učinkovit, kot je izpostavil že Foucault, ko nadzorovani posamezniki ponotranijo ta »nadzorujoč pogled«; ko se torej posameznik začne nadzorovati sam (saj misli, da je nonstop nadzorovan, tudi ko ni). »Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jo uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi; postane načelo svoje lastne podvrženosti.«³⁰ Ta internalizacija tako omogoči večjo »učinkovitost«, »ekonomičnost«, produktivnost, saj ni potreben nenehen nadzor (omogočena je »diskontinuiteta dejanskega nadzovanja« (Foucault)), ni potreben spektakel, ki je drag in zamuden; nadzor in prisila se ustvarjata sami, porajata iz objektov nadzora (ki so hkrati tudi »orodje« discipline). Spontano. Kontinuirano. Konstantno. Panoptično načelo je »na videz zgolj rešitev tehničnega problema: [a] skoznjoo pa se zarisuje nov tip družbe.«³¹ Določene strukture pač neogibno proizvajajo določen tip družbe.³²

Ne gre le za vprašanje zakonitosti nadzora. Kljub nedvomno pomembnemu vprašanju pravne podlage za kakršen koli nadzor nad državljanji, je eno vprašanje, ali vsi ti snemalci oz. nadzoro-

²⁹ Z izrazom »menedžmentaliteta« označujemo mentaliteto upravljanja (menedžmenta oz. managementa), ki je v vseh plasteh družbenega življenja (od državnih responsabilizacijskih in drugih strategij vladanja do menedžiranja znotraj delovne organizacije in samih delovnih nalog s strani samega delavca.) »Menedžmentaliteta« (*managementality*) je, kot meni tudi Altunok (str. 74), morda boljši izraz kot »governmentality« (ki ga je vpeljal Foucault leta 1970), saj nas slednji podzavestno napeljuje na misel, da gre le za zadeve, ki se tičejo državnega vladanja/upravljanja (*Government*).

³⁰ Foucault, str. 222. »Zato pa se zunanja oblast otrese fizičnih bremen; teži k netelesnosti; čimbolj pa se približuje tej meji, tem bolj so njeni učinki stalni, globoki, doseženi enkrat za vselej, nenehno obnavljani: to je nenehna zmaga, ki preprečuje sleherno fizično soočanje in je vselej vnaprej dobljena.« *Idem*, str. 222, 223.

³¹ Foucault, str. 237.

³² In celo določen tip človeka, kot opazja Maier (str. 76), ki razdeli zaposlene v francoski poznomoderni družbi na določene tipe (kadre), za katere je značilno, da so si posamezniki znotraj posameznega kadra izrazito med seboj podobni (tudi fizično). To uniformiranost (v povprečnosti) razloži prav s strukturami, ki da (nekatero) neizogibno proizvajajo določen tip človeka. Dodatni razlog pa najde v tem, da je podjetje »v svojem bistvu prostor socialnega izključevanja: vse, ki niso 'povprečni', zgolj tolerirajo.« *Ibidem*.

valci delujejo zakonito (torej ali sploh imajo pravno podlago za svoje početje),³³ drugo vprašanje pa je (ne glede na to, ali jo imajo ali ne) vprašanje legitimnosti, tj. (ne)spornosti takega početja z vidika družbe, ki se šteje za liberalno, in ki naj bi torej spoštovala posameznika kot subjekta, kot avtonomno osebo, spoštovala njegovo dostojanstvo in svobodo izbire pri vstopanju v različna razmerja ter njegovo temeljno človekovo pravico do zasebnosti. Slednja naj ne bi veljala le med štirimi stenami doma, ampak prav tako v javnosti. Utemeljeno »pričakovanje zasebnosti«, če uporabimo sintagmo Vrhovnega sodišča ZDA v primeru *Katz*,³⁴ in anonimnosti je pogosto še bolj utemeljeno v velikih, masovnih prostorih, npr. nakupovalnih centrih, kjer ima človek občutek, da se je »izgubil v množici«, »zliil z množico«. Imamo pa tudi pravico do razpolaganja s svojo lastno podobo, in sicer še toliko bolj, kolikor ne gre za t.i. javne osebe.

Sedanja »družba nadzovanja« ali »disciplinska družba« (Foucault) je cilj in hkrati proizvod kriminalitetne politike »reda in zakonitosti« (*Law and Order*), za katero je med drugim značilno, da inkriminira vse po vrsti; inkriminira ravnanja, ne glede na to, ali sploh povzročajo škodo ali ne (kar je v grobem nasprotju z liberalno idejo »načela (kazenskopravne) škode«, ki jo je prvi priobčil J.S. Mill davnega leta 1859); ki so torej lahko zgolj marginalno potencialno nevarna ali rizična.

Politika »reda in zakonitosti« se napaja iz vrste bolj ali manj domišljenih idej in uporablja čisto svoj jezik oz. svojo retoriko in argumentacijo. Ena izmed temeljnih idej ali gonilnih sil te politike izhaja iz t.i. teze o »razbitih oknih« (*broken windows thesis*): iz malega raste veliko, zatreti ze najmanjše prestopke, najmanjše deviantnosti in to neproporcionalno strogo. Iz Združenega kraljestva prihaja kronski dragulj z imenom ASBO (*Anti-social behaviour orders* ali Odredbe zoper protidružbeno vedenje), ki jih uvaja *Crime and Disorder Act 1998*. Te odredbe pomenijo represivni ukrep, ki bi bil glede na težo posega v posameznikovo svobodo v poznomoderni demokratični družbi načeloma dovoljen šele po storitvi kaznivega dejanja (in seveda ugotovitvi krivde storilca). ASBO pa se nasprotno uporablja zoper posameznike, ki ne počnejo nič kaznivega, temveč se zgolj obnašajo neprimerno, »antisocialno«, kar vpliva negativno na kakovost življenja v soseščini.³⁵ Opredeletitev tega, kaj šteje za »antisocialno vedenje«, je subjektivna in popolnoma prepuščena

³³ Glede pravne podlage za videonadzor gl. Savkovič in novi Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1), ki velja od 1.1.2005 in določa osnovna pravila videonadzora.

³⁴ *Katz v. United States*, 389 U.S. 347, 88 S.Ct. 507, 19 L.Ed.2d 576.

³⁵ Budd in Sims, str. 1.

³⁶ Antisocialno obnašanje po omenjenem zakonu pomeni, da so ravnali »na način, ki je povzročil ali bi lahko povzročil nadlegovanje (*harassment*), razburjenost (*alarm*) ali vznemirjenost (*distress*) eni ali več osebam, ki ne prebivajo v istem domu, in da je taka odredba potrebna, da se zaščiti ljudi, ki prebivajo v isti skupnosti, pred bodočimi antisocialnimi dejanji storilca.

diskreciji sveta lokalne skupnosti ali policije, ki sta pristojna izdajati omenjene odredbe. Definicija je tudi preohlapna, saj lahko zajame tudi jezikanje, zbiranje in zadrževanje na dvoriščih, odmetavanje smeti, risanje grafitov (kar pa je po drugi strani lahko opis tipičnega adolescenta) ali kršitev prepovedi vstopa na določen javni prostor. Kršitev te odredbe (ki je sicer odredba civilnega prava in zato zanjo zadostuje že nižji dokazni standard) pa je kaznivo dejanje, za katero se lahko izreče celo kazen zapora do petih let.³⁷ V ZDA pa med drugim domuje politika »treh udarcev« (*Three Strikes (and You're Out)*) – športna metafora, ki pa storilec kaznivih dejanj ne obravnava prav nič v športnem duhu, saj lahko za tretji, čeprav nepomemben, bagatelni prestop tek trajno spremeni svoje stalno prebivališče v tistega, kjer je njihov zapor, kar pa seveda grobo krši načelo proporcionalnosti med storjenim kaznivim dejanjem in izrečeno sankcijo.

Retorika »reda in zakonitosti« se zanaša na skrbno izbiranje mogočno donečih besed, besed »s substancio«, kot so npr. varnost, učinkovitost, pravila, red ipd. Prek teh besed se perejo možgani nenaključno naključno mimoidočih. Vidimo jih na t.i. jumbo plakatih (npr. reklama za pripenjanje pasov v avtomobilu), vsakodnevno beremo o njih v dnevnem časopisju in poslušamo v poročilih, srečujemo jih v kabinah za preoblačenje v trgovinah (za »našo varnost« so menda objekti varovani s kamerami, kabine pa elektronsko nadzorovane) in tako dalje.

Moč teh besed izvira tako iz njih samih kot iz miselnih asociacij, ki se z njimi pojavljajo. »Varnost« je še posebej »učinkovita« ali močna beseda, ker je po Maslowu že v 2. rangi človekovih potreb, torej celo pred potrebami po pripadnosti in ljubezni, ugledu in samospoštovanju ter samoaktualizaciji. Tudi sama »učinkovitost« je zanesljiva beseda; pogosto jo uporabljajo tisti, ki (in v kontekstu, ko) želijo povečati svoja pooblastila na račun zmanjševanja procesnih garancij, človekovih pravic oz. posameznikove svobode, tako da vsebinsko zadobi čisto določen pomen (specifično koncepcijo), a kljub temu ohranja avreolo nečesa, brez dvoma pozitivnega. Iz tega razloga se je težko boriti proti njihovim idejam in posegom, katerim nalepijo etiketo »učinkovitosti«, saj se v primeru, da človek ne podpira te njihove »učinkovitosti« (ali »varnosti«), zdi, da se torej zavzema za »neučinkovitost« (oz. »ne-varnost«).

Poleg »tveganja« ali »rizika« (in aktuarijskega pristopa k definiranju rizikov, rizičnih skupin in rešitev za (upravljanje z) vsako posamično rizično skupino), poleg »varnosti«, »učinkovitosti«, »pravil« in »reda«, je pogosto uporabljena besedica tudi »grožnja«. Z njo se nadomesti škoda, ki že ima določeno empirično preverljivost, medtem ko je »grožnja« nekakšna zelo oddaljena nevarnost, ki se lahko zelo redko uresniči... »vendar, če se zaklenemo sedemkrat in oborožimo do zob, pa se verjetnost še zmanjša« (tj. zmanjša na nivo tveganja do tistega

nivoja, s katerim pa že lahko »upravljamo«). Varnost in grožnja in s tem povezano industrijo poleg tega vidimo povsod okoli nas, zlasti pa v kinodvoranah in na televiziji. Je del *mainstream* diskurza; še toliko bolj, kolikor gre za »dobro situirane« ljudi: več ko namreč imamo, več nam lahko ukradejo, uničijo ipd. Živeti v *mainstreamu*, biti »in«, na tekočem s tem, kaj se dogaja, je torej tudi živeti varno oz. varnostno: obdelovati, investirati v svoj vrtiček (dom, svoj videz, kariero...) in preprečevati dostop drugih do njega (zaklepati se, kupovati alarme, imeti gesla, biti sumljiv do tujcev, do vseh »ilegalizmov« (Foucault) ali deviantnosti, ne glede na njihovo škodljivost); če nisi z nami, si proti nam; črno-belo; zlo je okoli nas... »Grožnja« nas razdeljuje, zato je uporaba retorike grožnje tako »razdelitvena praksa« (Foucault), ki služi discipliniranju (ker je preventivna, korektivna in ne primarno namensko kaznovalna, maščevalna), slednje pa, kot pravi Foucault, povezuje učinkovitost z nadzorovanjem.

Tudi responsabilizacijske (odgovornostne) strategije,³⁸ tj. prenašanje odgovornosti za preprečevanje kriminalitete z državne ravni na nedržavne organizacije, zlasti lokalne skupnosti (*community policing*, naprimer), so ena vrsta ponotranjanja nadzorovalnih mehanizmov, v kolikor omenjene ideje nekritično sprejemamo oz. jih ne problematiziramo. Ideja za omenjenimi strategijami je namreč v tem, da naj te manjše enote (skupnosti, posamezniki) nadzorujejo same sebe. Seveda te strategije ponekod naletijo na odpor, saj se je zagotavljanje varnosti in miru oz. miru in pravice (*pax et iustitia*), še do nedavnega štelo za tradicionalno nalogo države (zato ji, navsezadnje, tudi plačujemo davke, ali kaj). Do spremembe nalog in funkcij države je prišlo s spremembo vladajoče liberalne paradigme. Pod »starim« liberalizmom je veljalo, da mora država izpolniti svoj del družbene pogodbe tako, da zagotovi varnost v zameno za državljansko pokorščino oz. pristajanje na njeno regulacijo. Od razcveta industrijske revolucije do zadnje četrtine 20. stoletja je ta interpretacija liberalizma podpirala širjenje nalog države in vzpostavitev moderne države blaginje.³⁹ Ob koncu 20. stoletja pa je prevladala oblika liberalizma z imenom neoliberalizem. V okviru te je državi dovoljeno le minimalno »varovanje« državljanov; medtem ko »vojskovanje in kaznovanje ljudi še vedno ostaja v okviru suverenih moči, ki jih neoliberalizem dopušča državi [...], pa so bolj pozitivni vidiki preprečevanja kriminalitete, ki so usmerjeni v zagotavljanje

³⁷ Odredba se lahko izda že zoper otroka, ki je dopolnil vsaj 10 let (oz. 16 na Škotskem).

³⁸ Izraz je povzet po Garlandu (str. 452). Z izrazom »responsabilisation strategy« označuje nov način državnega spopadanja s kriminaliteto in sicer tako, da se je ne loteva neposredno, temveč posredno z aktiviranjem dejavnosti nedržavnih organizacij. »Gre za novo obliko preprečevanja kriminalitete, ki ga je razvila britanska vlada v zadnjih 10 letih. Njeni ključni izrazi so »partnerstvo«, »sodelovanje med agencijami«, »multiagencijski pristop«, »aktiviranje skupnosti«, »ustvarjanje aktivnih državljanov«, »pomoč za samopomoč«. Njena primarna skrb je preložiti odgovornost za preprečevanje kriminalitete na agencije, organizacije in posameznike, ki so povsem izven države (državnega aparata), in jih prepričati, naj primerno ukrepajo.« *Ibidem*.

³⁹ Hudson, str. 160.

večje varnosti v skupnosti, zmanjševanju strahu pred kriminaliteto in izboljševanju kakovosti življenja raje prepuščeni lokalnim in individualnim ravnam.«⁴⁰

VI. Namesto sklepa

V družbi Groženj in Tveganj se disciplinira predvsem s »strahom«, katerega specifični medij za prenašanje so množična občila, zlasti televizija, ki pa ne deluje po načelu panoptikona oz. vsevidljivosti, ampak sinoptikona, kjer množica vidi malo. Tako panoptikon vlada nad nami, ko smo zunaj varnih štirih sten domačega ognjišča (na delovnem mestu, v šoli, pri nakupovanju), znotraj, kjer pa država oz. bolje, Foucaultjevske rečeno, oblast⁴¹ s svojimi mehanizmi še nima (vsaj popolnega) dostopa pa vlada sinoptikon. V slednji vladavini so novice selekcionirane, pomembne spregledane, veliko je »rumenega«, ker to zvišuje gledanost, hkrati pa po principu kruha in iger ponuja »igre« za vso družino in torej odjeda še tisti preostali Čas, ki si ga je posameznik uspel priboriti zase. No, v bistvu bi težko rekli, da si ga je »priboril«;⁴² ob današnji razpršeni oblasti (razlika z antiko in družbo spektakla)⁴³ je zelo težko, kot je poudaril že Foucault, osredotočiti svoj »boj« ali upor zoper neko konkretno oblast (parlament, ambasado, fakulteto, podjetje), ker je tako razpršena in prek mehanizmov discipliniranja ponotranjena,⁴⁴ da jo je težko lokalizirati oz. locirati, tudi v primeru, če se njenega vpliva zavemo – česar pa se pogosto ne, saj smo s ponotranjenim »nadzorujočim pogledom« postali sami sebi Nadzornik, predmet svoje lastne kontrole, in se tako na podlagi discipliniranja izoblikovali v neuporne človečke (humunculuse). Disciplina, kot je poudaril Foucault, namreč »izdeluje« individue; je sredstvo za dresiranje oziroma »specifična tehnika oblasti, ki si posameznika jemlje hkrati za predmet in za orodje pri svojem izvrševanju.«⁴⁵

⁴⁰ Hudson, *ibidem*.

⁴¹ Po Foucaultu ne gre zamenjevati »oblasti« z »državo«. Gre za več kot državo. Foucault razume oblast nesubjektivno. Zanika vsemogočnost države kot centralne urejevalne instance v družbi. Oblast je »produktivna« (producira tako predmete kot tudi vednost, spretnost, zdravje, normalnost, uničevalno silo ipd.), deluje lokalno, kapilarno, na posameznika deluje »od spodaj«.

⁴² Razen morda *sub specie durationis* oz. če gledamo njegov »boj« skozi zgodovino.

⁴³ Gl. Foucault.

⁴⁴ Znotraj podjetja to ponotranjanje opisuje Maier na sledeči način: »Podjetje se v bistvu prizadeva pripraviti zaposlenega do tega, da si sam naloži stvari, ki bi mu morale biti normalno naložene od zunaj. Ta nova vrsta pritiska je podobna zamisli angleškega vizionarja Jeremyja Bentham, ki je v osemnajstem stoletju izumil kaznilniški sistem, imenovan panoptik. [...] Po mnenju filozofa Michaela Foucaulta je prav panoptik model oblasti, kakršen se kaže danes v podjetju in drugod, neotipljiv in s tipalkami razpreden. Ker ni resnične oblasti, saj se ta skriva v sistemu vsepričujočnosti in brezosebnosti, prav tako ni nobene diskusije.« Maier, str. 115, 116.

⁴⁵ Foucault, str. 189.

Kako se lahko torej dandanes posameznik sploh še uveljavi v družbi kot Subjekt, kot avtonomna oseba, ki sledi svojim etičnim načelom, sprejema odločitve o svojem življenju na podlagi lastne presoje, ko pa se zdi, da je zanj že vse določeno: mora delati, če ne, ne bo preživel in bo stigmatiziran kot »družbeni problem«, morda celo kot zločinec ali pa vsaj kot lenuh.⁴⁶ Tudi njegova življenjska pot je že kar nekako družbeno začrtana: študij – da lahko pride do službe in posledično denarja; nato služba (prostor formalne in neformalne družbene kontrole – med odmori je namreč potrebno deliti zgodbe o svojem zasebnem življenju, otrocih ipd., če ne, se lahko zdi, kot da se človek distancira in to mu lahko tudi profesionalno škoduje⁴⁷ – kljub temu pa slednje ne smejo preveč odstopati od normale); celo kdaj in v kakšni formalni statusni obliki naj bi posameznik stopal skozi življenje je s pritiski družbe, družine in drugih oblastnih mehanizmov, kot je npr. banka (dostop do kredita), že precej določeno. (Poleg precej uniformne sprejemljive poti, ki je za posameznika, ki hoče biti družbeno všečen, pretežno torej že začrtana, pa se ga povrh vsega – *to add insult to injury*, kot bi dejali Angleži – pogosto niti ne naslavlja več kot subjekta, temveč zgolj kot člana neke aktuarske rizične kategorije.)⁴⁸ Je svoboda v zavračanju vsega tega; v individualni in družbeni politični rezistenci?⁴⁹ Je izbira tega (določeno družbeno sprejemljivega) lahko še sploh svobodna? Je sploh »izbira«? Je komu sploh še zares mar za svobodo? Človek je menda najbolj prilagodljivo bitje (oz. kot pravijo: »Žival crkne, človek se prilagodi.«), prilagodi se skoraj na vse, če pa se ne, pa to menda itak »ni lepo«.⁵⁰

⁴⁶ Kar pa je dandanes, v tržno usmerjeni družbi, že skorajda »zločinsko« samo po sebi. Celo če se človek prijavi na Zavod za zaposlovanje, se zdi, da ga ljudje prej vidijo kot odžiralca socialne pomoči (»našega davkoplačevalskega denarja«) kot pa 'iskalca zaposlitve', torej aktivnega reševalca svoje situacije.

⁴⁷ »In to, da se ne znaš prilagoditi, gotovo ni lepo; ni lepo, da odhajaš iz službe takoj po opravljenem delu; ni lepo, da se ne udeležuješ prednovoletnih zabav, pa kolačka za praznik Svetih treh kraljev, pa da ne prispevaš v kuverto za darilo gospe Michujevi, ki odhaja v pokoj; ni lepo, če zdrviš v hotel takoj po končanem sestanku s tajvanskimi partnerji; in ni lepo, če zavrneš kavico, ki ti jo ponudijo med odmorom za kavo ali če prinašaš na delo menažko, medtem ko vsi drugi kosijo v menzi. Tiste, ki se obnašajo tako, imajo sodelavci za pisarniške kaktuse, zakaj družabnost v obliki skupnih kozarčkov, konvencionalnih šal, hinavskega tikanja in poljubljanja je nekaj obveznega; kratka vse, kar se da hliniti, da ne ostaneš izključen.« Maier, str. 21.

⁴⁸ »The new strategies [i.e. actuarialism – N.P.] dissolve the notion of a *subject* or a concrete individual, and put in its place a combinatory of *factors*, the factors of risk.« Castel, p. 281 (poudarek v originalu), citirano *per* Hudson, str. 162.

⁴⁹ Mathiesen predlaga prav to. Ob pogledu na celotno situacijo meni, da je današnje stanje dosti hujše, kot si ga je predstavljal Foucault. Priznava pa tudi, da je dvojni odpor – proti panoptikonu in sinoptikonu – čeprav nujna, tudi težka naloga, saj je lahko vsaj odpor »utišan« (»silenced«) prav s strani panoptika in sinoptika, katera želimo nevtralizirati. Prav zato zaključuje svojo misel z apelom: »V letih, ki prihajajo, bi morali zato posvetiti veliko truda in časa iskanju poti upora.« (*In the years to come, much effort and lots of time should therefore be devoted to the search for the roads to resistance.*)

⁵⁰ Gl. op. 47.

Literatura

1. Altunok, G. (2000). **Managementality – Management as a political mentality** (magistrska naloga), Bilkent University, Ankara.
2. Bourdieu, P. (1977). **Outline of a Theory of Practice**, Cambridge University Press, Cambridge.
3. Bourdieu, P. (2001, orig. 1996). **Na televiziji**, Krt, Ljubljana.
4. Budd, T. in Sims, L. (2001) 'Antisocial behaviour and disorder: findings from the 2000 British Crime Survey.' V: **Findings 145**. London, Home Office.
5. Enzenberger, H.M. (1974). **The Consciousness Industry**, Seabury Press, New York.
6. Foucault, M. (2005, orig. 1987). **Nadzorovanje in kaznovanje: Rojstvo zapora**, Založba Krtina, Ljubljana.
7. Garland, D. (1996). 'The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society.' V: **The British Journal of Criminology**, št. 4, let. 36, str. 445–471.
8. Garland, D. (1997). 'Governmentality' and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology'. V: **Theoretical Criminology**, let. 1(2), str. 173–214.
9. Kanduč, Z. (1993). **Pomen radikalne kriminologije za razumevanje družbene vloge kazenskega prava** (doktorska naloga), Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
10. Kanduč, Z. (2005). 'Postmodernizacija, kriminaliteta in nadzorstveni mehanizmi (v družbi in nad njo)'. V: **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 1, str. 54–69.
11. Maslow, A. (1970). **Motivation and Personality**, druga izdaja, Harper&Row.
12. Mathiesen, Th. (1997). 'The viewer society – Michael Foucault's 'Panopticon' revisited'. V: **Theoretical Criminology**, let. 1(2), str. 215–234.
13. Meier, C (2004). **Dober dan, lenoba!**, Editions Michalon, Francija.
14. Meyhew, C. (2000). **Preventing Violence Within Organisations: A Practical Handbook**, Australian Institute of Criminology, Canberra.
15. Honoré, C. (2004). **In Praise of Slow: How a Worldwide Movement is Challenging the Cult of Speed**, Orion Books Ltd., London.
16. Howitt, D. (1998). **Crime, Media and the Law**, Wiley, England.
17. Hudson, A.B. (2003). **Understanding Justice. An Introduction to ideas, perspectives and controversies in modern penal theory**, druga izdaja, Open University Press, Buckingham, UK.
18. Mill, J.S. (1991, orig. 1859). **On Liberty and Other Essays**, Oxford University Press, Oxford.
19. Miller, D. (ur.) (2000). **The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought**, Blackwell Publishers Ltd., Oxford.
20. Peršak, N. (2004). 'Nekateri problematični konceptualni vidiki in popularni miti sodobnih smeri prevencije'. V: G. Meško (ur.), **Preprečevanje kriminalitete: teorija, praksa in dileme**, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, str. 82–99.
21. Reiner, R. (2002). 'Media Made Criminality: The Representation of Crime in the Mass Media'. V: **The Oxford Handbook of Criminology**, Oxford University Press, England, str. 376–416.
22. Savkovič, J. (2004). 'Video nadzor z vidika varstva osebnih podatkov'. V: **Pravna praksa**, št. 14, Priloga, str. x- xvi.
23. Tuchman, G. (1981). 'Myth and the Consciousness Industry: A New Look at the Effects of the Mass Media'. V: E. Katz, T. Szecsko (ur.), **Mass Media and Social Change**, Sage, London, str. 83–100.
24. Young, J. (2002). 'Crime and Social Exclusion'. V: **The Oxford Handbook of Criminology**, Oxford University Press, England, str. 457–490.
25. Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1), Uradni list RS, št. 86-3836/2004.

Disciplining in the risk society: panopticon, synopticon and the individual

Nina Peršak, LL.D., Research Assistant, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

From the Enlightenment onwards, the individual has become recognised as a subject of rights and duties in his own right; worthy of respect, independently of his membership in the collective, his community, society or state. Upon this conception of a human being, a society which calls itself 'liberal' is predicated; and the vast majority of modern, western societies still do pronounce themselves as 'liberal'. However, the reality of sweeping control – panopticism from the outside and synopticism from the inside – shows the real colours of today's societies. Under the imperatives of capitalism and constant alleged threat of terrorism, organised crime and other (often artificially generated) security risks, the individual of today is constantly monitored, recorded, and the realm of his freedom, autonomy reduced beyond recognition. Aided by the »internalised disciplining look« (Foucault) oneself rarely realises on plain view the extent to which the tentacles of disciplining machine protrude into his life. With the flexible rhetoric of Law and Order, which emphasises certain important values (e.g. security) in whose name the interventions are executed – despite the fact that going about ensuring them is often in the way that jeopardises them (and, of course, the liberty) – the individual rarely even questions or manages to question those interventions or to ask himself what is he giving up by participating or not resisting such politics. For that, he is, among other things, (too) busy working.

Key words: Panopticon, Synopticon, the Individual, liberty, autonomy, mass media, Law and Order, Foucault, labour, discipline, social control, structural violence